

злочинців. Міжнародне ж співробітництво в цій сфері тільки розпочинається. Зазначені обставини вимагають негайної розробки ефективних заходів протидії цьому вкрай негативному явищу і тим суспільно небезпечним діянням, які з ним пов'язані.

Література:

1. Карпец И. И. Проблемы преступности. – М.: Госюриздат, 1969. – 166 с.
2. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. – М.: Наука, 1976. – 286 с.
3. Алексеев А. И., Сахаров А.Б. Причины преступлений и их устранение органами внутренних дел. – М.: Моск. высш. шк. милиции, 1982. – 47 с.
4. Филонов В. П. Причины преступности. – Днепропетровск: Сич, 1996. – 200 с.
5. Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії). У 3-х томах. – К.: Генеза, 1999.
6. Кримінологія: Словарь / Под общей ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Издательство "Лань"; Издательство Санкт-Петербургского ун-та МВД России, 1999. – 256 с.
7. Алексеев А. И. Кримінологія. Курс лекцій. – М.: Изд-во "Щит-М", 1999. – 340 с.
8. Карпухин Ю., Торбин Ю. Проституция: закон и реальность // Милиция. – 1992. – № 11. – С. 16–20.
9. Міжнародна організація з міграції: Запобігання контрабанді жінок з України: українська інформаційна кампанія. Звіт про дослідження. – К., 1998. – 67 с.
10. Наші людські права: Посібник з жіночих людських прав / Дж. Мертус, М. Дат, Н. Флауерс. – Ужгород: Карпати, 1996. – 204 с.
11. Дитяча проституція та порнографія // Міліція України. – 1999. – №1–2. – С. 28–29.
12. Шестаков Д.А. Супружеское убийство как общественная проблема. – СПб., 1992. – 96 с.
13. Кондрашова Т.В. Уголовная ответственность за понуждение к действиям сексуального характера // Юридический мир. – 1999. – № 3. – С. 33–38.
14. Косянчук І. Проти дитячого безправ'я // Урядовий кур'єр. – 1998. – 15 груд.

Торгівля жінками в Україні: стан та окремі шляхи попередження

В.С. Батиргарєєва, учений секретар Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України, канд. юрид. наук
О.В. Лисодєд, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого, канд. юрид. наук

Торгівля людьми, особливо жінками, для використання їх у секс-бізнесі, є гостро актуальною проблемою для сучасної України, оскільки число подібних випадків має тенденцію до неухильного зростання. У багатьох випадках торгівля жінками пов'язана з пошуком ними роботи за кордоном. Ця проблема сама по собі не

нова. У недалекому минулому жінки-співвітчизниці їхали як вільнонаймані для господарського обслуговування контингенту радянських військ у далеке зарубіжжя, їхали на будівництво у країни Азії й Африки, у «гарячу» точку – Афганістан. Добір претенденток на роботу в таких випадках по лінії партії і радянських державних органів був досить суворим. Це була офіційна, цілком легальна робота. Про експорт жінок не могло бути і мови. Сьогодні ж наші співвітчизниці теж їдуть за кордон у пошуках роботи, їх ваблять численні оголошення, якими рясніють газети і журнали, «надійні» обіцянки і запевняння випадкових знайомих. Навіть на перший, недосвідчений погляд, ці пропозиції все ж таки сумнівного змісту повинні викликати настороженість у будь-якої розсудливої людини. Ну яку роботу можуть запропонувати «солідні» фірми, скажемо, у Туреччині, молодій дівчині 16–20 років, яка не має освіти, не володіє такою екзотичною для нашої місцевості мовою, як турецька?

Але як показує контент-аналіз публікацій у пресі, особисті бесіди і матеріали вивчених кримінальних справ, жінки, що нібито обманним шляхом були втягнені в сексуальне рабство за кордон, досить швидко адаптуються до такої роботи і часто повертаються додому, вважаючи, що проституція – це цілком нормальна робота, яка до того ж непогано оплачується. Їдучи знову за кордон, вони вже знають, як краще пристосуватися до життя в даній країні, у якому клубі чи борделі можна працювати, одержуючи непогані гроші. Тому, цілком слушно стверджує президент центру «Ла Страда-Україна» К. Левченко, що спостерігається певна тенденція: якщо жінка привезла гроші, нехай і невеликі після роботи в секс-бізнесі, у який була втягнена нехай навіть і в результаті обману, то вона не вважає себе жертвою. Бажання виїхати за кордон знову висловлюють 14 жінок цієї категорії з 20 опитаних [1, с. 28].

В Україні групу ризику складають дівчата і жінки у віці від 16 до 35 років, однак були зафіксовані випадки продажу жінок і більш старшого віку – 35–50 років. Жінки даної вікової категорії їдуть за кордон звичайно за шлюбними оголошеннями з наміром вийти заміж, а також у пошуках роботи гувернанток, няньок, домашніх господарок тощо. Однак за кордоном вони потрапляють у фактичне домашнє рабство, або їх примушують до заняття проституцією. При цьому, якщо жінки основної групи ризику припускають, що їм, можливо, доведеться займатися проституцією (і багатьох подібне заняття не лякає), то жінки більш старшого віку таке заняття, як правило, вважають для себе неприйнятним. Різноманітні джерела показують, що до виїзду майже усі ці жінки офіційно ніде не працювали. У багатьох з них у родині також ніхто не працював. Також майже всі вони не знають мови, звичаїв і законів тієї країни, у якій мають намір працевлаштуватися; не володіють навіть такою поширеною мовою, як англійська. За результатами нашого дослідження з'ясувалося, що найбільшу перевагу бажаючи виїхати віддають таким країнам, як Італія, Голландія і Німеччина. Але якраз країни, менш привабливі з погляду можливості заробити (Туреччина, Сербія, Боснія, Словаччина, Чехія, Угорщина, Греція), урешті-решт стають основними для вивозу українських жінок. За офіційними даними 2003 р., в Афінах і Салоніках знаходиться близько 3 тис. молодих українських жінок, утягнених у нелегальну проституцію, у Туреччині – майже 5 тис. [2].

Незважаючи на те, що «механізм» торгівлі жінками в кожному окремому випадку має свої особливості, можна виділити найбільш загальні риси даного явища в Україні.

По-перше, у самому процесі торгівлі жінками обов'язковою фігурою є вербувальник і посередник (іноді це одна й та ж особа), які виконують усі необхідні дії для організації міграції і передачі жертви іншій особі, надають кандидаткам на виїзд інформацію про майбутню реальну або уявну роботу, сприяють в одержанні офіційних документів або забезпечують підробленими для перетинання одного чи декількох державних кордонів. Можливе також забезпечення транспортом, тимчасовим житлом під час поїздки до місця призначення, виконання інших необхідних дій. Як свідчить практика, усі ці послуги з боку посередника породжують міцні зв'язки між злочинцем і його жертвою (жертвами).

По-друге, потенційній жертві, як правило, надається недостовірна інформація про характер майбутньої роботи або умови роботи. Тому при вербуванні жертви найчастіше застосовується обман чи зловживання довірою. В Україні майже невідомі випадки, коли жертву примушували б до виїзду або її вивозили за кордон із застосуванням фізичного насильства. Тобто, жертва практично завжди самостійно приймає рішення про виїзд з України.

По-третє, злочинці займаються оформленням закордонних паспортів та інших необхідних для перетинання кордону і виїзду до іншої країни документів, як правило, за допомогою корумпованих працівників відділів паспортної, реєстраційної і міграційної служб. Дуже часто проїзд майбутніх жертв за кордон оплачується торговцем, що породжує боргову кабалу і тим самим ще в більшій мірі ставить потерпілих у залежність від торговців (при цьому, як правило, розмір витрат по доставці і утриманню жертви значно завищується). Усі зазначені обставини надалі можуть використовуватися як додаткові важелі для психологічного тиску на жінок.

По-четверте, оскільки одержати робочі візи для роботи за кордоном людям, що не мають необхідної спеціальності, кваліфікації, досить проблематично, торговцями дуже часто пропонується нелегальний чи напівлегальний спосіб в'їзду у країну призначення. При цьому використовуються підроблені або викрадені документи, перетинання кордону країни призначення здійснюється поза пунктами митного контролю.

Наприклад, вивчення матеріалів однієї з кримінальних справ, що розглядалася у Старокиївському суді м. Києва, показало, що у вересні 1998 р. група українських дівчат на автобусі з легальними документами для перетинання державного кордону була доставлена з України в Болгарію, де їх висадили в незнайомому місті і відвезли в покинутий будинок, куди протягом декількох днів звозилися інші молоді жінки різних національностей. Через кілька днів, уночі, групу з 30–40 жінок, у тому числі і тих, котрі прибули з України, провідники повели через гори пішки для нелегального перетинання болгарсько-грецького кордону. Маршрут через гори був настільки складним і небезпечним, що кілька жінок навіть загинули, про що засвідчили як потерпілі, так і винні. Після перетинання кордону жінок розвезли по різних барах і клубах Греції і продали власникам цих закладів.

По-п'яте, домовленість з іноземними партнерами щодо сексуальної експлуатації вивезених за кордон жінок і оплати за останніх досягається, як правило, заздалегідь, з використанням уже налагоджених зв'язків як між існуючими організованими злочинними угрупованнями, так і конкретними особами: „товар” у всіх випадках веде за визначеною адресою. Таким чином, діяльність таких груп носить міжнародний характер.

По-шосте, після перетинання державного кордону країни призначення в жертв майже завжди відбираються документи. Часто торговці мотивують це необхідністю реєстрації прибулих у місцевих правоохоронних органах. Насправді ж, це робиться для того, щоб утримувати жінку певний час у борговій кабалі – доти, поки нею не буде відпрацьована сума, що багаторазово перевищує витрати хазяїна на оплату її дороги, проживання, харчування, лікування й інші потреби.

По-сьоме, умови, в яких утримуються жертви за кордоном, ставлять під сумнів добровільність їхнього вибору такого способу життя. Найчастіше над жертвами здійснюється постійний нагляд; робочий день триває по 14–16 годин; має місце жорстоке поводження з боку хазяїв і клієнтів; часто відсутня елементарна медична допомога. Іноді тільки тяжка хвороба, що подальше надання сексуальних послуг, стає єдиною можливістю для потерпілої повернутися додому.

І по-восьме, метою всього процесу торгівлі є довгострокова експлуатація жінки, і всі ланки цього процесу – вербування, міграція, продаж – тільки кроки до цієї експлуатації.

Проблема торгівлі людьми носить транснаціональний характер. Більшість країн цю проблему визнають, тому що вона йде рука в руку з такими явищами, як торгівля наркотиками, рекет, організована злочинність, корупція, нелегальна міграція. І якщо з цими небезпечними явищами окремі зарубіжні країни ведуть нещадну боротьбу, то в більшості інших про проблему боротьби з торгівлею людьми тільки говорить, не вживаючи ніяких кардинальних заходів для її подолання.

Не претендуючи на повноту висвітлення питання, хотілося б зупинитися лише на деяких аспектах попередження цих суспільно небезпечних явищ. Які ж усі-таки заходи попередження можна запропонувати як протидію подібній кримінальній індустрії?

Уявляється, що один з найбільш ефективних способів боротьби з даним явищем – встановлення в національних кримінальних кодексах країн, що визнали цю проблему, відповідальності за торгівлю людьми. І не важливо, якщо не буде єдиного розуміння, тлумачення даного поняття. Згодом світове співтовариство виробить більш-менш однакові його визначення. Але вже сьогодні прийняттям відповідних законів перший крок може бути зроблений. Що ж заважає країнам, які в першу чергу страждають від проблеми тієї ж нелегальної міграції, пов'язаної з торгівлею людьми, передбачити можливість притягнення до кримінальної відповідальності торговців «живим товаром»? Уведення всього лише однієї норми у кримінальний закон, що забороняє під страхом кримінального покарання цей вид бізнесу, значив би більше, ніж потоки порожнього красномовства.

Україна стала однією з не багатьох країн, що передбачили у своєму кримінальному законодавстві відповідальність за торгівлю людьми. Тим самим

український законодавець вчасно відреагував на зміну криміногенної ситуації у країні. З 24 березня 1998 р., коли КК України 1960 р. було заловнено такою нормою, простежується певна динаміка в кількості порушених кримінальних справ по даній статті. Тільки у 2002 р. за фактом торгівлі людьми в Україні порушено 169 кримінальних справ. Однак, як показує практика, лише незначна частина з них доходить до суду: за останніми даними Міністерства юстиції України, за 5 років дії даної статті кримінального закону винесено усього лише 20 обвинувальних вироків. Така ситуація, зокрема, пов'язана з недосконалістю конструкції цього складу злочину, що, на думку багатьох українських юристів-учених і практиків, утрудняє доведення факту подібної злочинної діяльності. Та й досвіду в правоохоронних органів для боротьби з такими злочинами, на жаль, обмаль. Адже торгівля людьми в більшості випадків носить латентний характер, тому що жертви даних злочинів у дуже рідкісних випадках звертаються по допомогу до державних органів або громадських організацій. Мотивом звертання у правоохоронні органи, на жаль, часто виступає бажання так званих потерпілих одержати від торговців людьми гроші, як компенсацією не стільки за моральні страждання, скільки за обман стосовно обіцяної суми заробітку. Значно частіше звертаються у правоохоронні органи з приводу незаконної угоди щодо людини рідні і близькі потерпілих, та й то у випадках, коли людина виїхала за кордон і пропала без вісті.

Однак установлення однієї лише кримінальної відповідальності і досить суворого покарання (згідно зі статтею 149 КК України 2001 р. – позбавлення волі на строк від 3 до 15 років з конфіскацією майна або без такої), без прийняття інших дійових заходів, навряд чи вплине на торгівлю людьми в цілому. Ні загальна, ні спеціальна превенція кримінального закону в достатній мірі у даному випадку не спрацюють, тому що цей вид кримінального бізнесу приносить дуже високий прибуток.

Стратегія боротьби з торгівлею людьми в самій Україні багато в чому повинна бути перенесена в площину загальносоціального попередження, оскільки цей вид злочинів породжений у першу чергу факторами економічного і соціального характеру, і спеціально-кримінологічні заходи тут також спрацюють лише частково.

Серед економічних факторів, що детермінують торгівлю жінками, на перше місце необхідно поставити безробіття. За офіційними даними, за станом на 1 грудня 2003 р. статус безробітних мали майже 985 тис. незайнятих громадян [3], серед яких близько 60% – жінки. Хотілося б відмітити, що реально як рівень безробіття, так і частка жінок серед безробітних значно вищі, тому що жінки не витримують конкуренції на ринку праці у зв'язку з тим, що перевага віддається чоловікам. При цьому жінки становлять 54% усього населення України. А заробітна плата в тих жінок, що все ж таки мають роботу, згідно з тими ж офіційними даними, становить, в залежності від сфери діяльності, 70–80% від заробітної плати чоловіків [4; 5]. Необхідність у грошах, неналагодженість особистого життя, недостатній соціальний захист із боку держави, а також інші життєві труднощі штовхають жінок на небудумані вчинки, різні афери, за які потім доводиться жорстоко розплачуватися. Цілком природно, що коли держава не надає можливості молоді (а її в Україні 11 млн. осіб у віці від 14 до 28 років, що становить 22% населення країни [6]) як

найбільш активній частині суспільства реалізувати свої сили і знання, то погляди звертаються за кордон. Великі, з точки зору пересічного громадянина, заробітки зі швидким поверненням додому уявляються дуже навіть привабливими. Засоби ж масової інформації «завжди готові допомогти», і тому не дивно, що близько 80% жінок, згідно з результатами різних опитувань, бажають працювати поза межами України, а внаслідок цього виявляється, що майже у всіх будинках розпусти Європи є українські жінки.

Слід зазначити, що для України немає необхідності в розробці додаткових заходів загальносоціального попередження торгівлі жінками. На сьогоднішній день в Україні прийнята значна кількість різних програм і документів, у яких прямо або опосередковано вони передбачені. Це, наприклад, Довгострокова програма поліпшення становища жінок, родини, охорони материнства і дитинства (1992 р.); Національна програма планування сім'ї (1995 р.); Національна програма "Діти України" (1996 р.); Комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні ("Молодь України") (1998 р.); Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок (1999 р.); Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 р. (1999 р.); Концепція державної сімейної політики (1999 р.); Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності в суспільстві на 2001–2005 роки (2001) та ін.

Цей перелік можна продовжити, але нам жодного разу не вдалося почути про виконання хоча б однієї програми, звіту, про їх результативність чи ефективність. Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді, наприклад, стверджує, що щорічно ним підтримується і реалізується разом з молодіжними організаціями сотні (!) програм, проектів і заходів, спрямованих на соціальний захист молоді [7]. Якщо це презентації, рекламні акції, концерти рок-поп-зірок, то таких проектів в Україні дійсно сотні. Результативних же показників щодо заміну у соціальному становищі підростаючого покоління, молоді, жінок чомусь не видно.

Хотілося б, щоб виконання цих програм було реальним, а не паперовим і їх не спіткала доля багатьох подібних документів. Заходи Комплексної програми протидії торгівлі людьми в Україні на 2002–2005 роки реалізуються за рахунок коштів державного бюджету в межах асигнувань, передбачених відповідним головним розпорядником коштів. Тобто окремих коштів на реалізацію цієї програми не виділено. Хоча світовий досвід свідчить про те, що будь-яка профілактична програма повинна реально фінансуватися. Лише за умови належного фінансування і виконання суб'єктами попереджувального впливу своїх службових і професійних обов'язків можна буде говорити про реальні позитивні зрушення в протидії торгівлі людьми, у тому числі і жінками, тому що "... будь-яка сфера людської діяльності повинна ґрунтуватися на плануванні, правовому обґрунтуванні, матеріальному забезпеченні і виконавчій дисципліні" [8, с. 66].

Що стосується порядку оформлення й одержання необхідних документів для виїзду за кордон, то повинен не тільки передбачатися, але й суворо дотримуватися порядок особистого їх оформлення й, особливо, одержання. Також бажано було б адміністративним працівникам відповідних відділів проводити роз'яснювальну

бесіду з жінками і дівчатами про можливі небезпечні ситуації, з якими вони можуть зустрітися за кордоном, якщо їхні наміри щодо працевлаштування за кордоном сумнівні. Добре було б наділяти від'їжджаючих листівками, пам'ятками, буклетами, де були б зазначені адреси і телефони вітчизняних консульств і представництв, кризових центрів, благодійних організацій. Доцільно було б і дізнаватися про маршрут поїздки.

Належну участь на сьогодні у попередженні торгівлі жінками повинні брати і засоби масової інформації. У свій час вони активно попрацювали над пропагандою "красивого" закордонного способу життя. Тепер засоби масової інформації повинні стати тим дієвим каналом впливу, що розвінчає міф про блискучі перспективи наших співвітчизниць на міжнародних ринках праці. Навіть у найвіддаленішому населеному пункті жінки повинні знати, які небезпеки криють у собі примарні перспективи великих заробітків у зарубіжних країнах. Формами подачі матеріалу можуть бути різні: тематичні і теле-радіо передачі, репортажі, статті, спеціальні рубрики тощо. Така інформація повинна бути не тільки оперативною, але й достовірною.

Важливим аспектом боротьби різних держав з торгівлею людьми, у тому числі і жінками, є застосування міжнародних конвенцій і угод. На жаль, доводиться констатувати, що між державами немає чітко налагодженого механізму співробітництва і не завжди беруться до уваги міжнародні документи, які безпосередньо стосуються порушеної проблеми. Узяти, наприклад, випадок, що мав місце при розслідуванні кримінальної справи у Херсоні. Правоохоронні органи України звернулися до відповідних органів Республіки Сербської із проханням посприяти в розслідуванні кримінальної справи і надати необхідну інформацію, що безпосередньо стосується фактів продажу українських дівчин у нічні клуби Сербії. Однак прохання залишилося без відповіді. Між тим, згідно зі статтею 15 Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами (1949 р.), учасниками якої є й Україна і Сербія, держави вправі офіційно звертатися з проханнями про надання всієї необхідної докладної інформації щодо вчиненого злочину до іншої держави – учасниці цієї Конвенції, на території якої мало місце злочинне діяння. І ця інша держава зобов'язана таку інформацію надати. Спираючись на положення міжнародної Конвенції, Україна вправі була розраховувати на допомогу сербської сторони, але її не одержала.

На сьогоднішній день в Україні існує понад 500 різних приватних фірм, що займаються працевлаштуванням громадян за кордоном. Постає запитання, а для чого ж Україні потрібна така велика кількість фірм? Як відомо, одним із доказів того, що фірма з працевлаштуванням є надійною, служить наявність ліцензії, що дає їй право здійснювати відповідну діяльність за кордоном. Однак навіть наявність у фірми такої ліцензії ще не гарантує безпеки працевлаштування. Крім наявності ліцензії, фірма зобов'язана дотримуватися ще одного моменту, суть якого полягає в такому. Україна повинна мати домовленість щодо трудових квот з тією країною, в якій людині пропонується робота. Варто відмітити, що Україна має домовленість щодо трудових квот лише з деякими країнами (Чехією, Польщею, Словаччиною, РФ, Білорусією, Молдовою, країнами колишньої радянської Балтії, Грузією й Азербайджаном). Але й у цих країнах робочі квоти обмежені і вони дуже швидко

заповнюються. Фірми ж жваво пропонують роботу в США, Канаді, Західній Європі, що є не тільки порушенням законодавства, але й елементарним обманом довірливих громадян. Тому вже давно назрів час серйозних перевірок діяльності даних фірм із боку відповідних контролюючих і правоохоронних органів, хоча б з двох питань: а) на предмет наявності ліцензії Міністерства праці і соціального захисту України; б) в яких країнах пропонується громадянам робота. Користь таких перевірок була б безсумнівною.

Вважаємо, що проблема боротьби з торгівлею жінками в Україні багато в чому вирішується. Але зусилля до її вирішення повинні бути докладені значно більші за принципом: транснаціональній проблемі – транснаціональне вирішення, що відбивається в об'єднанні боротьби всіх зацікавлених країн. У межах України як окремої держави її можна вирішити лише частково.

Література:

1. Левченко К.Б. Торгівля жінками в сучасній Україні – порушення прав людини та загроза національній безпеці // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Життя за духовну безпеку суспільства”, м. Харків, 11–12 червня 1999 р. / Редкол.: В.І. Астахова та ін.: В 2 ч. – Х., 1999. – Ч.1. – С.25–28.
2. Українська родина і вимушена міграція // Уряд. кур'єр. – 2003. – № 87. – 15 трав.
3. Економіка України у січні-листопаді 2003 року // Уряд. кур'єр. – 2003. – № 244. – 25 груд.
4. Жінкам – гідне життя // Уряд. кур'єр. – 2001. – № 85. – 17 трав.
5. Жінки – за рівні права // Уряд. кур'єр. – 2001. – № 195. – 25 жовт.
6. Про завтра потрібно дбати сьогодні // Уряд. кур'єр. – 2002. – № 223. – 29 лист.
7. Коваль Л. Держава і молодь // Уряд. кур'єр. – 2000. – № 129. – 19 лип.
8. Уголовное право зарубежных государств. Разработка и реализация программ борьбы с преступностью за рубежом / Под ред. А.Н. Игнатова, П.Г. Пономарева. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 176 с.

Онлайнова торгівля людьми: міф або реальність

І. О. Воронов, ст. викладач кафедри організації розслідування злочинів Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України, канд. юрид. наук

Багато дослідників вважають, що торгівля людьми привертає увагу злочинного світу з огляду на величезні прибутки та малий ризик бути виявленими й покараними за це діяння. Ідея економічної вигоди починає пронизувати майже всі сфери життя, особливо це стосується країн, що мають нестабільну політичну та економічну ситуацію. Тож цілком закономірно, що індустрія торгівлі „живим товаром” розвивається стрімкими темпами, не оминаючи й Україну [1, с. 6]. Передача дітей для подальшого виховання в забезпечені сім'ї або одержання за винагороду в незаконну фактичну “власність” жінок для виношування дітей – стало явищем ледь